

УДК 373.3.035:331

Гуцан Л.А.,

*к.пед.н., ст. науковий співробітник завідувач лабораторії трудового виховання
Інституту проблем виховання НАПН України, lelyag@ukr.net*

Україна, м. Київ

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розкрито теоретичні аспекти трудового виховання учнів молодшого шкільного віку та окреслені форми, методи, прийоми організації цього процесу в умовах освітнього середовища

Ключові слова: *виховання, учні молодшого шкільного віку, форми організації трудового виховання, освітнє середовище.*

Постановка проблеми. Сучасна система освіти України перебуває в стані динамічного розвитку. Відбуваються інноваційні процеси, спонукальними чинниками яких є низка об'єктивних тенденцій соціокультурних змін у суспільстві. Особливого значення набуває проблема виховання у підростаючого покоління ціннісного ставлення до праці, що зумовлено зміною суті самого поняття «праця», руйнацією, трансформацією його усталених категоріальних, змістовних та формальних ознак. Тільки праця як основне джерело духовного, матеріального багатства суспільства, як головний критерій соціального престижу людини забезпечує створення фундаменту особистісного розвитку особистості.

Однак існує протиріччя між орієнтацією суспільством дітей і молоді на матеріальні блага як головну ознаку успішної особистості та нівелюванням ролі праці як основного засобу їхнього досягнення. Розв'язання означеного протиріччя вимагає перегляду підходів до забезпечення трудового виховання підростаючого покоління, наповнення його ціннісними смислами, розробки нових виховних технологій.

З огляду на вище сказане, трудове виховання виступає провідною складовою у формуванні особистості, воно має визначати зміст навчально-вихованого процесу сучасної школи, особливо для учнів початкових класів.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження складають праці у яких закладені: теоретичні основи трудового виховання (А. Вихрущ, С. Мазуренко С. Русова, Г. Сковорода, Н. Слюсаренко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький, та ін.); психолого-педагогічні аспекти трудового виховання (І. Бех, П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.); виховання ціннісного ставлення до праці (І. Бех, Л. Гуцан, О. Коберник, О. Морін, М. Стельмахович, та ін.);

Мега роботи. Статтю присвячено розгляду аспектів трудового виховання учнів початкових класів, виявленні недоліків у організації цього процесу та обґрунтуванні доцільності запропонованих форм і методів трудового виховання молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. З приходом дитини до школи починається її організоване трудове виховання – зазначає І. Бех в роботі «Праця – головний вихователь» [1]. Ці елементи наявні й у дошкільному віці, однак у цей час не всі діти охоплені системою дошкільного навчання і виховання.

Саме школа цілеспрямовано вирішує питання психологічної підготовки учнів до суспільно корисної продуктивної праці. Автор стверджує, що психологічною особливістю дітей молодшого шкільного віку є те, що виникнення у дітей інтересу до трудової діяльності пов'язане не стільки з самим предметом, скільки з можливістю діяти з ним.

В праці ж і відбувається цілеспрямоване перетворення предметів у сукупність цікавих дій, з'являється можливість відчутти задоволення від результатів власної діяльності. Цікавий результат і позитивні емоційні переживання є, таким чином, головними умовами, завдяки яким дитина включається в трудову дію. В ході останнього учні встановлюють з предметом праці безпосередній зв'язок. Він об'єктивно виявляється в тому, що дитина здійснює за допомогою знаряддя праці певний вплив на предмет, цілеспрямовано змінюючи його. Закріплення цього зв'язку відбувається в свідомості дитини у вигляді засвоєння трудового вміння.

Поряд з цим встановлений школярем вибірково предметний зв'язок психологічно виявляється як його внутрішнє ставлення, яке включає пізнавальний і емоційний компонент. Іншими словами, в учня формуються знання про спосіб трудової дії й емоційна оцінка її процесу й результату.

Переживання дитиною успіху, задоволення від досягнутого результату спонукає її до повторення трудової дії, і цей психічний стан закріплюється як форма вираження спочатку позитивного ставлення до праці а в майбутньому і ціннісного ставлення до праці. Таке ставлення – складний за структурою прояв особи, що виражається в розумінні важливості праці на загальну користь, у внутрішній потребі й звичці трудитися; в активній участі у колективній суспільно корисній праці.

Розвиток у школярів ціннісного ставлення до праці визначається їх прагненням досягти нового результату і пережити від нього задоволення, зазнати позитивних почуттів від оцінювання дорослими і ровесниками їх діяльності. Відчуваючи емоційну реакцію оточуючих, учні виробляють самооцінку щодо виконуваної роботи, також супроводжуючи її певними переживаннями. За умови виникнення потреби пережити задоволення від організаційно-змістовних і оцінних результатів діяльності можна говорити про формування у школяра позитивного ставлення до неї. Така загальна схема перетворення дитини в суб'єкт трудового виховання.

Етап включення учнів у трудову діяльність починається з осмислювання ними її змісту, усвідомлення її цілей. Мета праці може набути спонукальної функції, якщо поряд з її постановкою дитина передбачає і засоби її досягнення, тобто дитині повинен бути відомий задум розв'язання окремих трудових завдань. Це значною мірою зумовлює успіх наступного виконання певної роботи.

В молодшому шкільному віці важко домогтися, щоб рівень розуміння дитиною трудового задуму повністю відповідав нормативному, носієм якого виступає педагог. Лише самостійно розв'язуючи поставлені завдання, учень усвідомлює цілі, що стоять перед ним, і шляхи їх досягнення. Щоб дитина включилася у трудову діяльність, у неї повинен з'явитися початковий інтерес і бажання працювати. Тому педагоги мають приділяти цьому особливо велику увагу.

Важливо щоб вчитель, повідомляючи школярам загальну мету майбутньої праці, обґрунтовував необхідність її досягнення, апелюючи до їхнього почуття обов'язку. Зміст підготовчого етапу до діяльності зводиться, таким чином, до постановки вимоги. Дії педагога спрямовуються, як правило, на обґрунтування мотиву трудової діяльності. Однак результативність даного прийому часто виявляється недостатньою, якщо не створюється внутрішня психологічна основа для усвідомлення школярами цього мотиву. Такою основою є розв'язування учнями створюваних учителем протиріч, в результаті яких і відбувається зародження мотиву наступної діяльності. Сторонами протиріч повинні виступати попередня й наступна діяльності учнів.

Діти під керівництвом педагога аналізують свою навчальну діяльність: її зміст, своє місце і роль в ній. За цими ж параметрами розглядається й наступна трудова діяльність: її доцільно організувати таким чином, щоб вона обов'язково була доповненням попередньої діяльності. Тобто позиція учня в трудовій діяльності не повинна бути аналогічною його позиції в навчальній діяльності. Так, у навчальній діяльності вчитель планує етапи розв'язання школярами певних завдань, у трудовій же цю функцію бажано передати учням; в навчальній діяльності дитина лише оволодіває знаннями, у трудовій – вона безпосередній творець матеріального продукту. Уявне зіткнення двох різних діяльнісних функцій учня, відкриття ним нових можливостей, що тут виникають, приводить до появи початкового інтересу і бажання включитися в трудову діяльність.

Перехід школярів від позиції «споживача» до позиції «творця» відіграє істотну роль у формуванні у них ціннісного ставлення до праці, яке можливе лише за умови правильно організованих педагогічних впливів. Останні мають бути спрямовані на формування в учнів чіткого уявлення не тільки про характер майбутньої діяльності, а й про ті виробничі відносини, які виникають у ході її. Діти повинні усвідомити, що лише виготовлений ними продукт виступає основним критерієм оцінювання їх як особистостей. Під час спільної діяльності вихователь формує у школярів уявлення про ті моральні якості, які є суспільно прийнятними й являють собою взірці для наслідування.

У процесі докладання розумових і фізичних зусиль, які у своїй єдності виступають як зусилля трудові, в ході

оволодіння знаряддями праці у дитини з'являється відчуття задоволення від виконаної роботи. Та чи завжди вона спроможна подолати утруднення, які виникають? І що спонукає її до цього?

Необхідні зусилля у школяра можуть з'явитися і сформуватися лише тоді, коли він братиме активну участь у постановці мети діяльності, здійснюватиме її планування, йдеться про формування в учнів уміння здійснювати самоорганізацію праці. В умовах трудової самоорганізації учень максимально виявляє свої особистісні якості. Найбільш важливе значення для успішного здійснення цього процесу мають самооцінка та рівень домагань дитини. Ці особистісні якості безпосередньо пов'язані з цілепокладанням.

Поставивши перед собою конкретну мету, школяр уявно оцінює свої психофізіологічні можливості й переконується в необхідності діяти. При цьому він бачить результати своєї праці на всіх етапах. Ця обставина викликає в нього прагнення діяти як найкраще. Таке прагнення безпосередньо пов'язане з певним рівнем домагань учня. Даючи суб'єктивну оцінку кінцевому результату, дитина встановлює для себе власний рівень домагань, що має на меті перевершення досягнутого нею раніше результату. Включаючись у нові види трудової діяльності, учень ставить ту ж мету – перевершити за якимись параметрами одержані результати. Зростання рівня домагань школяра в процесі праці викликає максимальну мобілізацію психічних сил, що безпосередньо відбивається на розвитку трудових зусиль.

На думку І. Беха, виявити активність, самостійність, творчий підхід до справи, відчуття задоволення, радість від власного успіху дитина може в будь-якому виді праці. Звичайно, для цього потрібно правильно організувати діяльність учнів [1, с.5].

Не одноразово на цьому наголошував і В. Сухомлинський, в книзі «Сто порад учителям», він писав: «Радість праці – це самовираження в праці. Це той складний духовний стан, коли людина з подивом і захопленням бачить витвір своїх рук, знаходить у ньому саму себе, своє напруження, години одноманітної, нічим не примітної праці. Щоб зробити працю сферою самовиховання, треба дати кожному вихованцеві радість праці, добитися того, щоб праця стала творчістю [2].

У праці починаються ті пошуки самого себе, які, триваючи кілька років, завершуються становленням поклонання. Радість праці, трудова творчість, пошуки самого себе – усе це можливе лише в тому разі, коли в праці розкривається індивідуальність. Це заглиблення в самого себе, злиття розумових сил і майстерності рук, свідомо поставлені мети й подолання труднощів...» Результатом формування ціннісного ставлення до праці є виникнення цінності й любові, задоволеності та радості до праці».

«Можна багато – правильно і красномовно – говорити дитині про необхідність і красу праці, – зазначав В. Сухомлинський, – вона добре буде знати істини, що стосуються трудового обов'язку перед суспільством, але якщо вона власними руками не створила хліба, не окропила землю потом, не пережила тривожних дум про долю рослини, – наші слова будуть відскакувати, наче горох від стіни. Дитина, яка на власному досвіді пізнала, що

хліб – це праця, ніколи не підніме руку на цінності, створені іншими людьми» [2, с.14].

Вибудовуючи стратегію трудового виховання учнів молодшого віку в умовах Нової української школи, ми намагались цю роботу спланувати поетапно та запропонувати ефективний зміст, форми та методи цього процесу.

Зміст трудового виховання молодших школярів має забезпечувати включення учнів у різноманітну освітню діяльність: предметно-перетворювальну і практичну, у поєднанні з керованими виховними впливами на них з боку педагогічного колективу, батьківської громадськості, психологічної служби, закладу освіти та інших провідних інститутів соціалізації дитини, а безпосередньо сам зміст, відповідно до положень концепції «Нова українська школа», має ґрунтуватися на розвиваючій цінності кожної предметної галузі, з застосуванням засобів і методів шкільного і сімейного виховання, спрямованих на розвиток ключових компетенцій учня і піднесення їх до рівня загальнолюдських цінностей.

Враховуючи зміни, які відбуваються у зв'язку з практичною реалізацією концепції «Нова українська школа», з метою сприяння формуванню в молодших школярів ціннісного ставлення до праці, в освітній процес нами було запропоновано впровадження змісту, *методи та форми* діяльності молодших школярів, що стимулюють процес трудового виховання.

Відомий вчені Ю. Бабанський, В. Сластьонін розглядають *форми організації процесу виховання* як – способи доцільної організації колективної та індивідуальної діяльності вихованців, у межах якої відбувається виховний процес. Форми організації трудового виховання поділяють на три групи: *масові; групові; індивідуальні. Методи виховання, на їх думку* – це способи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив учителя на свідомість і поведінку молодших школярів, на формування шляхетних якостей і збагачення їх необхідним життєвим досвідом. Іншими словами виховані методи – це способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки. В ході роботи вчитель можна поєднувати різні форми і методи та застосовувати ефективні прийоми виховання. *Приєм виховання* – частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації. Прийоми виховання – це складова частина методів виховання, тобто педагогічно оформлені дії, через які на учня здійснюються зовнішні впливи і які змінюють його погляди, мотиви та поведінку.

У підручнику «Педагогіка (1986 р.) М. Ярмаченко зазначає, що ефективними методами трудового виховання є: вплив слова на свідомість учнів; особистий приклад вихователя; виконання колективних трудових завдань; змагання; режим праці і відпочинку [3]. Ми ж з метою сприяння формуванню в молодших школярів ціннісного ставлення до праці пропонуємо застосовувати наступні *виховні методи*:

- традиційні (опитування, бесіди, круглі столи, семінари, лекторії, залучення батьків до освітнього процесу тощо);
- інноваційні (тренінги, дискусивні клуби, групи взаємопідтримки, консультативні бесіди, психологічне

консультування, психодіагностика, психокорекція моніторингу особистісного розвитку кожного учня);

- методи формування свідомості особистості (основою методу є переконання: розповідь, бесіда, етична бесіда, пояснення, діалог, навіювання, інструктаж, приклад);

- методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки (основою методу є різноманітні вправи: переконання, приклад, заохочення, привчання, педагогічна вимога, громадська думка, доручення, виховні ситуації);

- методи стимулювання поведінки і діяльності (основою методу є мотивування: змагання, заохочення, покарання);

та форми:

- участь у організації та проведенні тематичних конкурсів, свят («Землю сонце прикрашає, а людину - праця», «Калейдоскоп професій», «Усі професії потрібні, усі професії важливі ...», «Професії здоров'я»);

- робота над проектними задачами («Професії мужніх людей», «Підприємства нашого міста (селища)», «Подорож у світ професій»);

- участь у організації та проведенні предметних тижнів, тижня профорієнтації: («Тиждень Математики», «Тиждень іноземних мов», «Ким бути», «Професія моїх батьків», «Я обираю цю професію, тому що», «Мое майбутнє», «Професія, яка необхідна людям», «Професія, яка мені подобається», «Мої бажання», «Я і світ професій»);

- заохочення учнів до навчання у закладах позашкільної освіти; індивідуальна, групова та масова добродійна, волонтерська діяльність («Серце добра», «Принеси добро в долонях», «Крокуємо у світ добра», «Творимо добрі справи, люди!», «Завітай до планети Добра!», «Щастя на крилах», «Подаруй іграшку, дитині дитячого будинку»);

- виконання суспільно корисних і професійно-орієнтованих справ (озеленення пришкольних територій, прибирання шкільного саду, догляд за шкільними квітниками – (акція «Зелена весна», «Двоє братів – Умійко та Невмійко», «Чистий четвер», «Зелена толока»);

Отже, перший етап трудового виховання учнів молодшого шкільного віку має бути етапом занурення в працю, та характеризуватися насиченістю виховного середовища в закладах загальної середньої освіти, різними видами праці та активним емоційним включенням молодших школярів у всі її види, демонстрацією цінності праці та ціннісного ставлення до неї значущих дорослих; перенесенням акцентів на результативність власної праці та праці інших. Другий етап – етап обов'язкового докладання власних зусиль для отримання позитивного результату праці, що дає змогу дітям усвідомити тісний зв'язок між якістю процесу й результату праці, формує вольові зусилля, уміння працювати, долати труднощі в процесі власної праці чи на прикладах праці інших. Третій етап як етап набуття особистісних смислів праці забезпечує усвідомлення смислів, цінності праці на прикладах власної праці й, що особливо цінно, під час організації та керівництва працею інших. Крім цього, на кожному з трьох етапів важливо намагатися вирішувати низку завдань, від яких залежить вибір форм і методів роботи з учнями, батьками та вчителями. Пропонуємо проаналізувати зміст роботи

на кожному з таких етапів, визначимо основні завдання, форми й методи, тип взаємодії педагогів та батьків.

Пропедевтична робота була спрямована, з одного боку, на підготовку педагогічних кадрів до здійснення трудового виховання молодших школярів, з іншого, – на залучення батьків до участі в цьому процесі, усвідомлення ними змісту, важливості, особливостей виховання цінності праці в молодших школярів.

Зазначимо, що форми організації пропедевтичної роботи добирались з урахуванням типу взаємодії вчителів і батьків на першому етапі, і мали на меті встановлення контакту між суб'єктами виховання, формування інтересу батьків до запланованої роботи. Нами були обрані традиційні форми роботи з вчителями та батьками – цикл методичних об'єднань учителів початкових класів та батьківські збори, які передбачали виступи організаторів, обговорення, елементи інтерактивної взаємодії.

Цілеспрямована робота з батьками на першому етапі уможливила суттєві зміни у взаємодії суб'єктів виховання, зокрема, батьків намагалися залучити до їх вирішення спільних зі школою виховних завдань, охопити батьків і вчителів спільними формами роботи, серед яких тематичні зустрічі та тренінги, метою роботи є корекція поглядів на процес виховання ціннісного ставлення до праці, формування професійних мотивів і вмій, практичного досвіду та, що є особливо вагомим, встановлення тісних зв'язків, активне включення їх у виховний процес.

Відзначимо, що залучення батьків до спільної роботи було надзвичайно складним процесом, становлення їх як суб'єктів виховання потребує плідної послідовної роботи. Майже більшість батьків учнів закладів загальної середньої освіти, на жаль, займають пасивну позицію. Виходячи з того, серед методів, спрямованих на налагодження стосунків, які було використано на другому етапі роботи, ми вважали за необхідне надавати перевагу інтерактивним методам, проектам, практичним діям, спрямованим на об'єднання, колективний пошук рішення, розв'язання спільних проблем.

Розкриємо технологічний процес роботи стосовно реалізації другого етапу технології – етапу подолання труднощів. Головною метою цього етапу є розвиток трудових зусиль, пов'язаних з умінням долати труднощі, розвиток відповідного комплексу моральних якостей, серед яких особливого значення набуває розвиток волі, усвідомлення цінності власних зусиль для отримання позитивного результату праці та розвиток спрямованості особистості на трудову діяльність, у якій центральне місце займає прагнення працювати.

Дуже важливо на цьому етапі було навчити дітей молодшого шкільного віку керувати власними зусиллями, а також відповідальності, працелюбства, організованості та інших моральних якостей, які потребували розвитку. Функціями вчителів і батьків при цьому ставали корекція, консультування, надання допомоги, контроль і, що мало особливе значення, мотивація праці дитини. На цьому етапі з учнями молодшого шкільного віку варто проводити такі форми роботи, як «Творча майстерня», «Фабрика праці», «Золоті ручки».

Саме такі завдання доводять необхідність та доцільність їх використання в процесі трудового виховання,

оскільки містить суттєві показники продуктивної емоційно насиченої праці, цінність якої не викликає сумніву, бо найчастіше метою таких справ є колективне досягнення досить важкого, хоча й посилюючого результату.

Третій етап роботи мав за мету здебільшого корекцію суб'єкт-суб'єктної взаємодії, формування спільних поглядів в процесі трудового виховання на виховання, ціннісне ставлення до праці, встановлення взаєморозуміння. Формами роботи на цьому етапі було обрано дискусії (проблемні кола), модеративні семінари, під час яких віддавалася перевага активним методам роботи – колективним творчим справам, полілогам, інтерактивним методам тощо.

Емоції, на думку О. Леонт'єва, є необхідною умовою будь-якої діяльності, зокрема праці, вони, виконуючи функцію «внутрішніх сигналів», порушують «рівнозначність орієнтирів перед суб'єктом, унаслідок чого деякі з них набувають особливого сенсу» [4]. Це є доказом того, що емоційні переживання є підготовчими в становленні ціннісного ставлення до праці.

Необхідність емоційного включення учнів у трудову діяльність для формування позитивного ставлення до неї доводять О. Павлюк, П. Симонов, вивчаючи процес формування емоційного компонента мотивації початкової діяльності школярів [5]. На думку В. Юркевича, який підкреслює важливість емоційного стану під час праці, позитивні емоції та отримання задоволення від процесу й результату трудової діяльності породжують бажання й потребу працювати [6].

На думку С. Рубінштейна, поява емоцій залежить від результату дії і вихідного мотиву діяльності. «Емоційні процеси, – пише вчений, – набувають позитивного чи негативного характеру залежно від того, чи перебуває дія, яку індивід здійснює, і вплив, якому він піддається, у позитивному чи негативному ставленні до його потреб, інтересів, настановлень. Ставлення індивіда до них і до ходу діяльності, перебіг якої здійснюється відповідно до них чи врозр'яз з ними, визначає долю його емоцій» [7].

Актуальними для нашого дослідження є думка Г. Костюка, який стверджував, що емоційний компонент як важливий складник ціннісного ставлення знаходиться у взаємозалежності з труднощами. «Почуття породжується самими... труднощами, з якими людина зустрічається..., успіхами й невдачами, внутрішніми суперечностями між зробленими висновками й новими фактами» [8].

Це доводить безумовну цінність емоціонального проживання молодшими школярами процесу та результатів праці, особливе місце в якому займає подолання труднощів. «Усвідомлення того, що труднощі переборено, – пише В. Сухомлинський, – дозволяє відчувати радість праці, яка незрівняна ні з якими іншими радостями» і є одним з головних джерел будь-якого виду праці. «Радість праці – це краса буття; пізнаючи цю красу, дитина переживає почуття власного достоїнства... Краса – не тільки те, що одержує дитина, але насамперед те, що вона створює» [9].

«Почуття радості, – як писав В. Сухомлинський, – доступно лише тому, хто вміє напружувати сили, знає, що таке піт й утома. Дитинство не повинне бути постійним святом: якщо немає трудової напруги, посилюючої для дітей, для дитини залишиться недоступним щастя праці.

Вища педагогічна мудрість трудового виховання полягає в тому, щоб затвердити в дитячому серці народне ставлення до праці» [9, с.3].

Виходячи з викладеного вище, створення ситуації емоційного проживання радості праці розуміється необхідною умовою формування в молодших школярів ціннісного ставлення до праці. Бо праця як засіб розумового виховання є:

- вагомою підтримкою любові до навчання, до знання (навчання – головна праця дітей молодшого шкільного віку, якщо вони люблять працю, то вони люблять і навчатися).
- праця сприяє вихованню любові до людей, до природи, до всього живого і прекрасного (якщо не трудитися на користь людям, для краси, природи, як можна їх любити?).
- виховання працею сприяє розвитку індивідуальних схильностей (кожна дитина з численних видів праці обирає працю до душі, у процесі якої здобуває максимальний розвиток).
- трудове виховання є важливою підготовкою до усвідомленого вибору професії (у різноманітній праці кожна дитина знайде те, що їй до душі, те, що приносить особливу радість).
- виховання в праці й працею формує характер дитини (волю, відповідальність, цілеспрямованість, самостійність, ретельність тощо).

На нашу думку забезпечення підвищення ефективності процесу трудового виховання молодших школярів зумовлено значною мірою його спрямованістю на загальнолюдські цінності та моральні якості, зокрема цінність праці, наповненість працею, «прикладом» працелюбства, «прикладом» самостійності, наполегливості, відповідального та організованого ставлення до праці.

«Власне соціальне середовище не забезпечує позитивний результат, воно стає виховним чинником лише у випадку активної взаємодії із середовищем дитини як суб'єкта» – стверджує Н. Шуркова [10], наголошуючи на необхідності активного включення дитини в соціальне середовище. Важливим, на думку автора, є питання якісного змісту соціального середовища, яке здебільшого залежить від знань, професійних умінь педагога, який вирішує проблему «вибору ціннісних характеристик соціуму, у якому розгортається діяльність групи та окремої людини», зокрема визначає місце цінності праці серед інших загальнолюдських цінностей.

Цікавою методикою яку можна запропонувати учням молодшого шкільного віку можуть бути заняття «Двоє братів – Умійко та Невмійко», «Два дерева», та інші схожі за змістом вправи в основі яких лежить праця, а з іншого боку – безділля. До таких занять можна залучати не лише дітей, а й батьків та вчителів. Правила такі: кожний учасник цього заняття отримує картку, на якій протягом 7–10 хвилин необхідно запропонувати корисну працю для сучасного школяра, довести її необхідність та пояснити організацію. Після заповнення картки всі учасники необхідно пересуватися по аудиторії й за певним сигналом знаходили собі пару. Обмінюватися картками та думками.

Комплекс ігор можна продовжувати серією ігрових проєктів, у яких дитина та її батьки зможуть проявити себе єдиною командою.

Побудова циклу занять проєкту «Про професії» повинен відповідати всім вимогам до організації проєктного навчання. Кожне заняття є власне проєкт, який присвячений одній з професій. Структура заняття мала дві основні частини: інформаційну, яка включала кілька актуалізуючих пізнавальних видів роботи (перегляд фільмів або презентацій про професію, діалоги, полілоги, розповіді, роботу з літературними текстами), і продуктивну, яка будувалась згідно з традиційними етапами колективного творчого проєкту.

Успішність виконання проєкту буде забезпечуватися вдалим оволодінням технологією проєктної діяльності вчителями, їхньою вмінням організації діяльності дітей, різноманітністю матеріального забезпечення (пошук необхідної інформації у відповідній літературі та у мережі Інтернет, створення нових візуальних та аудіальних матеріалів ілюстративного характеру, робота з енциклопедіями, журналами, спеціальною та художньою літературою, тлумачними словниками тощо), у збиранні якого за власною ініціативною, крім педагогів, варто включалися і дітям, і батькам молодших школярів.

Виконання творчих проєктів значно розширило знання дітей про назви, зміст, особливості, цінність професій, знаряддя, інструменти праці, продукти виробництва, спеціальний одяг, професійні вміння, видатних людей різних професій.

В процесі виконання проєктів в учнів зростає творча активність, що свідчить про появу інтересу, допитливості, збільшення вольових проявів і позитивних емоцій від процесу та результату праці.

Кожне заняття обов'язково повинне мотивувати до діяльності; навчальний блок, у процесі якого відбувалося формування в молодших школярів певних трудових знань чи вмінь; колективну творчу працю; та обов'язково підведення підсумків заходу, уроку чи заняття. В процесі підведення підсумків необхідно зафіксувати з учнями почуття насолоди, задоволення, радості від своєї праці та щоб дитина доводила її значущість і продуктивність тим, що результат діяльності був важливим, необхідним та корисним.

Представимо приклад тематичних занять для учнів молодшого шкільного віку, які варто проводити із школярами (див. табл. 1).

Надзвичайно дієва форм роботи з учнями молодшого шкільного віку є екскурсії («Професія – моїх батьків»). Екскурсії варто проводити один – два рази на місяць, залежно від кількості дітей у класі. Батьки кожного учня в класі можуть обирати зручний для себе час екскурсії та місце її проведення, яке могло бути місцем роботи будь-якого члена родини. Напередодні екскурсії батькам важливо зустрітися з вчителем, з метою допомоги в організації та проведенні запланованого заходу.

Найчастіше доказом результативності обраних форм і методів роботи є післядія, під час якої діти емоційно розповідають про побачене, зроблене на екскурсії, перераховують факти, які їх здивували, часто діти дискутують про важкість, цікавість, цінність побаченої праці, а іноді планують обрати таку професію в дорослому житті. Усе це доводить позитивність і необхідність такої форми роботи, як екскурсія.

Таблиця 1

Тематичні заняття для учнів молодшого шкільного віку

Термін проведення	Тема заняття	Професія	Як розглядається та подається
Вересень	Свято краси	Дизайнер, квітникар.	Трудова операція з облаштування території школи, оформлення та озеленення класу
Жовтень	Знання-велика сила і найцінніший скарб. День художника «Олівець –маловець»	Учитель, викладач. Художник	Бесіда вчителя з учнями. Екскурсія в музей школи. Конкурс малюнків
Листопад	Абетка безпеки життя «Як поводитись на замерзлих водоймах»	Рятівник	Бесіда вчителя. Вікторина.
Грудень	День Святого Миколая. Абетка безпеки життя «Як поводитись на замерзлих водоймах»	Священик	Розповідь вчителя і розв'язування ситуаційних завдань.
Січень	Чарівний світ казок «Як виросту –збудую дім»	Письменник, поет. Будівельник, дизайнер	Бесіда, виставка книжок, конкурс малюнків.
Лютий	Книга -наш найкращий друг. Школа Світлофора-Моргайка «Ти пішохід» .	Бібліотекар, водій, міліціонер, регулювальник	Екскурсія в шкільну бібліотеку. Розповідь бібліотекаря. Вікторина.
Березень	Будь природі другом. Школа здоров'я.	Лісник, садівник, квітни-кар. Лікар, медсестра.	Розповідь вчителя. Зустріч з медсестрою школи
Квітень	Правили поведінки під час надзвичайних ситуацій. «Нам без книг ніяк не можна»	Пожежник, рятівник, бібліотекар, друкар, редактор.	Бесіда, показ малюнків, практичне заняття Екскурсія в бібліотеку, самостійне створення казок
Травень	День Матері. Професія моєї мами	Ознайомлення з професіями мам учнів класів.	Конкурс малюнків.

Ми вважаємо однією з цікавих форм роботи з дітьми молодшого шкільного віку яку ми рекомендуємо використовувати є «Центрт повноважень», її запропонувала А. Данілян. «Центрт повноважень», це форма роботи спрямована на організацію й проведення традиційних виховних заходів, свят, ранків, концертів, змагань, конкурсів тощо. Мета «Центрту повноважень» – делегування молодшим школярам організаційних повноважень у підготовці й проведенні різних видів роботи в навчально-виховному процесі школи.

Робота молодших школярів в «Центрі повноважень», зазвичай передбачає наявність знань про зміст роботи (діяльності) якою дитина буде займатися, розуміння її цінності, необхідних комунікативних, організаційних, рефлексивних умінь, а також умінь «діяти», планувати, доводити дію до кінця, що безумовно вагомо у формуванні ціннісного ставлення до праці.

Термін «делегування» (утворено від лат. *delegatus, delegare*), що має значення «відправляти», «назначати» й означає дію керівників з розподілу та передачі завдань і повноважень особі, яка бере на себе відповідальність за їхнє виконання [11]. «Відповідальність є наслідком повноважень, це їх природний наслідок, по суті двійник, і там, де здійснюються повноваження, виникає відповідальність», зазначає А. Файоль [12].

Виходячи з цього визначення, однією з передумов процесу делегування є формування в людини необхідних якостей керівника, майбутнього лідера. Тому, виконуючи ці завдання, варто значну частину запланованих школою заходів дати проводили дітям, за власним бажанням, індивідуально або добровільно утвореними групами, обираючи собі ролі, функції. Педагоги можуть давати

поради, координувати разом з батьками, та надавати необхідну допомогу дітям за їхнім проханням.

В своїй роботі з дітьми молодшого шкільного віку використовували «Центру повноважень». Функція його полягала в уаочненні – афішуванні запланованого закладу, переліку необхідних функцій та ролей, змісті підготовки; контроль за процесом підготовки, який здійснювався й фіксувався керівником «Центру повноважень»; консультуванні, яке проводилось протягом підготовчого етапу; оцінці якості роботи кожного учасника, у якому протягом деякого встановленого часу брали участь усі бажаючі.

Об'єктом повноважень може бути сценарна робота, підготовка декорацій та костюмів своїми руками, створення власного епізоду, проведення репетицій та самого свята. Метою такої роботи є формування в дітей комплексу необхідних моральних якостей (самостійність, ініціативність, дисциплінованість, організованість, відповідальність) та умінь (наприклад: умінь керувати, організувати, долати труднощі, розвиток умінь взаємодіяти та розподіляти обов'язки в групі).

Поряд з цим, велике значення для формування позитивних мотивів у молодших школярів є створення експериментально майданчику під назвою «Добродійник», - це шкільний майданчик виготовлення різних корисних речей для воїнів госпітально, ветеранів, особам з особливими потребами, дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, хворим, тим, хто перебуває на військовій службі чи у місцях позбавлення волі.

Ми *добродійну (волонтерську) діяльність* розглядається в роботі як специфічний вид розумово-вольової дії, необхідна складова діяльності особистості, що є добро-

вільною і спрямованою на здійснення безкорисливого добра для інших людей. Саме в добродійній праці, на різних вікових етапах проявляється різний рівень розвитку фізичних, інтелектуальних і моральних якостей учнів. Формування цих якостей у школяра потребує послідовної перебудови обставин їхньої суспільно корисної діяльності.

Організуючи колективну, групову або індивідуальну позаурочну добродійну діяльність молодших школярів, педагоги мають використовувати її як засіб формування ціннісного ставлення до праці, інших людей, взаємин між суб'єктами такої діяльності.

Як **висновок**, слід зазначити, що для учнів молодшого шкільного віку трудове виховання має особливе значення. Саме в цей віковий період закладаються основи ціннісного ставлення до праці, яке позитивно впливає на формування особистісних якостей, розвиває впевненість у собі, забезпечує самовиховання і саморозвиток молодшого школяра. Нами запропоновані ефективні форми та методи трудового виховання молодших школярів, які сприяють ефективному формуванню ціннісного ставлення до праці.

Запропоновані шляхи, форми та методи організації трудового виховання учнів молодшого шкільного віку в умовах освітнього середовища в нашій роботі охоплювали три етапи: занурення в працю, подолання труднощів та набуття смислів праці у дитини молодшого шкільного віку, динаміка яких забезпечувалась системою пропедевтичної та корекційної роботи з педагогами, психологами та батьками.

Література

1. Бех І.Д. Праця – головний вихователь школярів : психологічний аспект трудового виховання молодших школярів / І. Бех. -К. : Знання, 1983. – 32 с.
2. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 304 с.
3. Педагогіка: підруч. для студ. пед. ін-тів / [за ред. М.Д. Ярмаченка]. – К. : Вища шк., 1986. – 539 с.
4. Леонтьев А.Н. Мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. – М. : МГУ, 1972. – 39 с.
5. Павлюк О.І. Формирование эмоционального компонента мотивации учебной деятельности школьников : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / О.І. Павлюк. -М., 1984. – 24 с.
6. Юркевич В.С. Особенности познавательной потребности и саморегуляции у старших подростков / В.С. Юркевич // Психологические проблемы повышения качества обучения и воспитания. – М., 1984. – С.66-76.
7. Рубинштейн С. Основы общей психологии : в 2 т. / С.А. Рубинштейн ; АПН СССР. -М. : Педагогика, 1989. -III. 2. -1989. 322 с.
8. Костюк Т.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості : зб. наук. пр. / Т.С. Костюк; за ред. Л.М. Проколієнко. -К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.
9. В. Сухомлинський Романтика сільськогосподарського труда / В.А. Сухомлинський // Учительська газета – 1954.-7 августа
10. Шуркова Н. Педагогическая технология / Н. Шуркова. -М.: Пед. о-во России, 2002. – 224 с.
11. А. Даниелян. Ціннісне ставлення молодших школярів до праці / А.А. Даниелян // Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте : сб. науч. тр. по материалам междунар. науч.-практ. Интернет-конф. – Одесса, 2008. – III. 2. – С.12-16.
12. Управление. – это наука и искусство / А. Файоль, Т. Эмерсон, Ф. Тейлор, Г. Форд. -М. : Республика, 1992. – 351 с.

References

1. Beh I.D. Pratsya – golovnyy vihovatel shkol'yariv : psihologichnyi aspekt trudovogo vihovannya molodshih shkol'yariv / I. Beh. -K. : Znannya, 1983. – 32 s.
2. Suhomlinskij V.O. Sto porad uchitelev / V.O. Suhomlinskij. – K. : Rad. shk., 1988. – 304 s.
3. Pedagogika : podruch. dlya stud. ped. in-tiv / [za red. M.D. Yarmachenka]. – K. : Vischa shk., 1986. – 539 s.
4. Leontev A.N. Motivyi i emotsii / A.N. Leontev. -M. : MGU, 1972. – 39 s.
5. Pavlyuk O.I. Formirovanie emotsionalnogo komponenta motivatsii uchebnoy deyatel'nosti shkol'nikov: avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. psihol. nauk : spets. 19.00.07 «Pedagogicheskaya psihologiya» / O.I. Pavlyuk. -M., 1984. -24 s.
6. Yurkevich V.S. Osobennosti poznavatel'noy potrebnosti i samoregul'yatsii u starshih podrostkov / V.S. Yurkevich // Psihologicheskije problemy povysheniya kachestva obucheniya i vospitaniya. -M., 1984. -S. 66-76.
7. Rubinshteyn S. Osnovy obshchey psihologii : v 2 t. / S.L. Rubinshteyn ; APN SSSR. -M. : Pedagogika, 1989. -T. 2. -1989. – 322 s.
8. Kostyuk G.S. Navchalno-vihovnyy protses i psihichnyy rozvitok osobistosti : zb. nauk. pr. / G.S. Kostyuk ; za red. L.M. Prokol'ienko. – K. : Rad. shk., 1989. – 608 s.
9. V. Suhomlinskij Romantika sel'skohoz'yaystvennogo truda / V.A. Suhomlinskij // Uchitel'skaya gazeta – 1954-7 avgusta
10. Schurkova N. Pedagogicheskaya tehnologiya / N. Schurkova. – M. : Ped. o-vo Rossii, 2002. – 224 s.
11. DanIELyan. Tsinnisne stavlennya molodshih shkol'yariv do pratsi / A.A. DanIELyan // Perspektivnyie innovatsii v nauke, obrazovanii, proizvodstve i transporte : sb. nauch. tr. po materialam mezhdunar. nauch.-prakt. Internet-konf. – Odessa, 2008. – T. 2. – S. 12-16.
12. Upravlenie. – eto nauka i iskusstvo / A. Fayol, G. Emerson, F. Teylor, G. Ford. – M. : Respublika, 1992. – 351 s.

Gutsan L.A.,

PhD in Pedagogy, Senior Researcher of the Institute of Problems of Education of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine, Head of Labor upbringing Laboratory, lelyag@ukr.net

Ukraine, Kyiv

FORMS AND METHODS OF ORGANIZING LABOR EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS IN CONDITIONS OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article reveals the theoretical aspects of labor education of primary school pupils and outlined organizational forms of this process in the educational environment. The features of labor education and preparation for active labor activity of primary school pupils in the educational process are described.

Key words: education, primary school pupils, forms of organizing labor education, educational environment.